

Perspektiver for dansk middelalder-arkæologi

Af Olaf Olsen

Middelalder-arkæologien i Danmark fremstilles ofte som en ung videnskab. Intet kunne være mere forkert. Det nittende århundredes fremragende antikvariske forskerskikkelser var mindst lige så meget middelalder-arkæologer som fagets dyrkere i dag. Helt tilbage i 1820'erne anskuede N. L. Høyen problemerne omkring vore middelalderlige kirkers bygningshistorie ud fra arkæologiske præmisser; med fuld ret er hans indsats af Christian Elling blevet karakteriseret som »absolut skelsættende i vor middelalder-arkæologi«.

Forestillingen om vort halvandet hundrede år gamle fags ungdom skyldes først og fremmest, at man ensidigt har hæftet sig ved den udvikling, der i de seneste årtier er sket inden for den udgravningsteknik, som faget betjener sig af. Det må erkendes, at middelalder-arkæologerne har været sørgeligt bag efter den forhistoriske arkæologi, når det gjaldt udgravningsformen. Alt for længe var jord for middelalder-arkæologien fortrinsvis en besværlig fyldmasse, som måtte skovles bort, for at man kunne få fortidens murværk og stenfundamenter frem i lyset. Erkendelsen af stolpehullet ankom til faget med næsten et kvart århundredes forsinkelse, og først med vore dages byudgravninger har middelalder-arkæologerne for alvor lært at udnytte stratigrafien i aflejringerne som væsentlige vidnesbyrd. Vor generation har oplevet en forsinket udgravningsteknisk revolution, der på mange måder har givet faget et nyt indhold og nye

perspektiver. Men der er al grund til at understrege, at i undersøgelsen af bygningsværkerne, i analysen af de middelalderlige oldsager og i de arkæologisk-historiske synteser var vore forgængere bestemt ikke mindre skarpsindige, end vi er det i dag. Vi gør ret i at erkende, at vi rider på skuldrene af gamle kæmper.

Dette gælder ikke mindst for studiet af de to tusinde kirker, der er Danmarks fornemste arv fra middelalderen, og som derfor i særlig grad har kaldt på arkæologisk undersøgelse. Hovedlinierne i denne forskning blev udstukket i sidste halvdel af det nittende århundrede, og der er ikke rokket afgørende ved resultaterne fra dengang. Men takket være Nationalmuseets store værk *Danmarks Kirker*, hvis første hæfte udkom i 1933, besidder vi i dag en langt mere nuanceret viden end før, og hvert nyt hæfte gør vort erkendelsesgrundlag bredere og sikrere. På grund af bevillingssituationen er *Danmarks Kirker* truet i sin eksistens nu, hvor knapt halvdelen af vort lands kirker er beskrevet. Skulle værket blive tvunget til at gå ind, ville det være intet mindre end en katastrofe for dansk middelalder-arkæologi.

Også uden for *Danmarks Kirkers* regie foregår der vigtig forskning i kirkerne, især i tilslutning til de mange store restaureringer, som kirkerne bliver underkastet. Medens disse undersøgelser tidligere var koncentreret omkring murværket, har man i den sidste snes år lagt særlig vægt på udgravninger i kir-

kegulvene, hvor man ofte kan finde spor af stenkirkes forgængere af træ. Det er lykkedes at erhverve et ganske godt kendskab til disse tidlige kirker. Dog må det beklages, at kirkeundersøgelserne alt for sjældent føres til bunds. For at spare tid og penge - begge dele er en konstant mangelvare - nøjes man i reglen med stikprøver eller partielle undersøgelser, der nok giver øget detailkendskab, men sjældent yder det optimale udbytte. Dette er hovedårsagen til, at vi endnu ikke kan besvare det spørgsmål, der i dag må stå som det vigtigste i udforskningen af den tidlige kirkelige arkæologi: hvornår begyndte man at bygge disse trækirker? Vi har en del eksempler på, at der har stået både to og tre trækirker forud for en romansk stenkirke, men kan kun undtagelsesvis afgøre, hvor længe disse kirker har været i brug. Besvarelsen af spørgsmålet kræver grundigere undersøgelser og heldige fund. Det vil derfor være hensigtsmæssigt at lade de mange småudgravninger afløse af færre, men mere gennemgribende undersøgelser i kirkegulvene.

Som et biprodukt af trækirkeundersøgelserne er der i kirkegulvene fremdraget megen ny viden om stenkirkenes egen bygningshistorie og rumindretning. For udforskningen af Danmarks middelalderlige møntvæsen har de mange mønter, der så at sige altid findes i gulvene, været af betydelig værdi. Også hensynet til disse resultater gør det ønskeligt at holde kirkegulvsundersøgelserne i gang.

I de kommende år er det dog ikke i kirkernes gulve, men på deres lofter, at vi skal vente de vigtigste nyvindinger. Det skyldes udviklingen af den dendrokronologiske dateringsmetode, der synes at have overvundet sine børnesygdomme og nu gør det muligt at tidsfæste tømmer med årtiers eller ligefrem års præcision. I mange kirker er der rester af de oprindelige tagværker. For os, der hidtil har måttet hange alle dateringsforsøg op på de ganske få kirker, hvis opførelsestidspunkt er kendt fra skriftlige kilder, er det et næsten utroligt fremskridt, at man nu kan hente

sikre efterretninger om kirkernes alder ved at måle årringene i deres tagværkstømmer. De første resultater tyder på, at de traditionelle dateringer har været ganske gode. Men der er sikkert mange overraskelser i vente.

Fra kirkerne vender vi os til den anden store gruppe fortidsminder fra middelalderen: de græsklædte voldsteder, der engang har været stolte borge eller befæstede gårde. De største og mest prominente af disse anlæg - borge som Søborg, Hammershus og Kalø - er i første halvdel af dette århundrede gjort til genstand for omfattende udgravninger. I dag kunne man nok have ønsket, at disse undersøgelser havde været knapt så grundige. En del af de bortgravede fyldmasser burde være levnet til eftertidens kontrol. Men alt i alt véd vi rigtig god besked om de vigtigste faser af disse borges historie.

Anderledes forholder det sig for det store flertal af voldstederne. Her tillader vor nuværende viden næppe mere end en grovsortering af anlæggene i hovedgrupper, og alle forsøg på tidsfæstelse af de anonyme borgtomter må, når udgravning ikke forsøges, hvile mere på intuitiv fornemmelse end på realviden om borgtypernes alder. Hvor svagt funderet vort kendskab til voldstederne er, fremgår tydeligt af det sidste tiårs undersøgelser i de såkaldte motter. Disse voldsteder, hvis mest karakteristiske bestanddel er en påfaldende høj bank med en lille topflade, der kun kan have rummet en enkelt bygning eller tårn, henførtes typologisk til den tidlige middelalder. De nye udgravninger har imidlertid gjort det klart, at man langt op i 1300-årene både har forhøjet ældre borgbanker og bygget nye motter. Hvordan forholder det sig da med de borgtyper, som vi kender endnu mindre til fra arkæologiske udgravninger?

I den sidste menneskealder har Nationalmuseet ført en restriktiv politik over for større udgravninger i velbevarede voldsteder. Det er dels sket ud fra hen-

synet til voldstedernes betydning som fortidsminder; større udgravninger medfører uvægerligt ødelæggende indgreb. Hertil kommer, at man helt rigtigt har erkendt, at den arkæologiske teknik endnu ikke er så forfinet, at man kan være sikker på at få alle vigtige oplysninger frem, når man graver sig ned i bankerne. I reglen nøjes man derfor i dag med mindre undersøgelser i voldstederne, hovedsageligt i form af udlægning af søgegrøfter på udvalgte steder. Også i betragtning af objekternes størrelse og problemernes mangfoldighed må dette siges at være en rationel fremgangsmåde.

Dog kan vi ikke helt fraskrive os retten til at foretage gennemgribende undersøgelser, der på afgørende måde kan bringe udforskningen af borgene fremad. Skulle Trelleborg være udgravet i dag, ville man nok - som på Fyrkat - have efterladt en del af borgpladsen til fremtidens arkæologer. Men man ville givetvis have udgravet det meste. Vi skal heller ikke glemme, at undersøgelserne ofte tilfører voldstederne nye værdier som fortidsminder. Vikingeborgene turde være klare vidnesbyrd herom, og fra de seneste års undersøgelser kan fremhæves den væsentlige vinding, som udgravningen og rekonstruktionen af bankerne på den spændende vandborg Solvig har været.

I 1957 indledte Nationalmuseet udsendelsen af et monumentalt værk, *Danske Voldsteder fra Oltid og Middelalder*, med opmålinger, fotografier, udførlige beskrivelser og historiske oplysninger om hvert enkelt voldsted. Der er udkommet to bind, Tisted amt (1957) og Hjørring amt (1963). Man ville nødigt have været uden disse, men må i dag erkende, at den valgte udgivelsesform næppe er hensigtsmæssig. Grundskavanken er den, at hovedparten af de publicerede anlæg er for dårligt kendte. Der er gravet for lidt i dem, og i tilslutning til udgivelsen har det kun været muligt at foretage sparsomme arkæologiske undersøgelser. Tyngdepunktet i værket er de fortræffelige koteopmålinger af hvert voldsted. De

giver en udmærket situationsbeskrivelse, der imidlertid ikke kan kombineres med en fyldestgørende viden om anlæggenes alder og udvikling. Man erhverver et overblik over voldstederne i de to amter, men kan ikke nyttiggøre dette overblik i en syntese af generel værdi. Præmisserne er for svage.

Det er vist indlysende, at *Danske Voldsteder* ikke kan videreføres i sin oprindelige form. Men arbejdet må ikke gå i stå. Den bedste løsning ville være at udbygge de arkæologiske undersøgelser i tilslutning til værket. Dette er dog næppe muligt under de rådende økonomiske forhold. Man må nok indstille sig på en mindre ambitiøs fremgangsmåde, hvor det vigtigste er at udgive opmålingerne af voldstederne i atlasform. Beskrivelser og forklaringer må komme i anden række. Ved en målbevidst indsats skulle det være muligt at tilvejebringe et sådant atlas inden for en overskuelig årrække.

Næsten overalt i Europa har der siden afslutningen af 2. verdenskrig foregået store arkæologiske undersøgelser i byernes undergrund. Det var krigens ødelæggelser, der anviste de arkæologiske muligheder, og udfordringen er taget op i forbindelse med de omfattende byfornyelser, også i byer hvor krigen ikke havde sat spor. Navne som Bergen, Winchester og Novgorod har i dag en særlig klang for middelalder-arkæologer på grund af fremragende gennemførte gigant-udgravninger, men også andre byer kunne fremdrages som lysende eksempler på fremgangsrig arkæologisk aktivitet.

Udgravningerne i byerne har haft et dobbelt sigte. Det primære formål har formentlig de fleste steder været at høste ny viden om byernes alder og topografiske udvikling. Men desuden har man benyttet lejligheden til at foretage en systematisk indsamling af de oldsager af enhver art, der i store mængder er aflejret i fyldjorden i byerne. Disse genstande giver i sig selv et levende indtryk af tilværelsen i byerne, og

ved hjælp af stratigrafien i jordlagene kan de ofte tidsfæstes med en præcision, der tidligere var ukendt inden for middelalder-arkæologien.

Danmark kunne være blevet et foregangsland for by-arkæologien. Allerede omkring århundredskiftet var fremtrædende arkæologiske amatører travlt optagne af at registrere de arkæologiske levn i Københavns undergrund. Men deres indsats blev ikke fulgt op af fagets egne folk, og egentlige by-udgravninger efter stratigrafiske principper indledtes først i 1955 i Ribe. København er endnu ikke kommet med, men eksemplet fra Ribe er taget op i andre byer, især Aarhus og Viborg. I de seneste år er man også begyndt at grave i Odense, Svendborg og flere andre byer.

Både i Ribe, Aarhus og Viborg har by-udgravningerne leveret sikre vidnesbyrd om de ældste byafsnits alder og beliggenhed, og de har på afgørende punkter udbygget vor viden om disse byers ældre historie. Dette er uhyre opmuntrende. Målt med europæisk målestok tager de danske by-undersøgelser sig dog beskedent ud. Vore antikvariske lovbestemmelser er svage, når det gælder forekomster i byerne, og sikrer hverken den nødvendige arbejdsro eller de tilstrækkelige midler til den bekostelige arbejdsform, som by-udgravninger er. Vi er derfor ikke i stand til at iværksætte fladeudgravninger, der kan stå mål med kæmpeprojekterne i udlandet.

Som arkæolog må man selsagt beklage dette. Men der er ikke grund til at henfalde i fortvivelse over vort handicap. Det kan i nogen grad overvindes, når man udnytter de begrænsede ressourcer på en fuldtud rationel måde. De gode resultater af de danske byudgravninger har i væsentlig grad været betinget af, at man ikke hovedløst har kastet sig ud i udgravninger, men ved grundige studier i forvejen har pejlet sig frem til netop de steder, hvor det kunne betale sig at gå i jorden.

I denne forbindelse kan det være af interesse at se lidt på et arbejde, som en gruppe middelalder-ar-

kæologistuderende på eget initiativ i det sidste års tid har foretaget i Horsens. Det var denne gruppes mål at foretage en fuldstændig registrering af den nuværende viden om Horsens bys middelalder. Ved at fordele arbejdet mellem medlemmerne tilegnede gruppen sig de trykte og utrykte skriftlige kilders vidnesbyrd om det ældre Horsens. I tilslutning hertil analyserede man det tilgængelige kortmateriale, samlede de spredte efterretninger om arkæologiske iagttagelser i byen og uddrog det arkæologiske indhold af de boprov, der i forbindelse med nybyggeri er foretaget i bykernen. Endvidere gennemgik gruppen samtlige middelalder-fund fra byens undergrund i Horsens Museum og Nationalmuseet. Hvor det var muligt, blev de indsamlede oplysninger indført på et kort over Horsens by.

På grundlag af disse indsamlinger lykkedes det for studentergruppen at nå frem til en ny opfattelse af Horsens' topografiske udvikling i middelalderen - jfr. hvad der berettes herom i en anden artikel i dette tidsskrift. Det er især vigtigt at notere sig, at gruppen nu kan pege på bestemte lokaliteter i byen, hvor man ved en begrænset arkæologisk indsats vil kunne efterprøve teorierne.

Her tegner der sig en farbar vej for dansk by-arkæologi i de kommende år, hvor midlerne antagelig vil flyde mindre rigeligt end før: efter et systematisk forberedelsesarbejde på bibliotek, i arkiv og på museum sættes der ind med mindre arkæologiske punktundersøgelser på omhyggeligt udvalgte steder.

Et sådant arbejde kan give meget store resultater. Det er karakteristisk for de danske købstæder, at deres grundlæggelsestidspunkt kun undtagelsesvis kendes, og de skriftlige kilder er i almindelighed så få og tilfældige, at de ikke tillader sikre slutninger om byernes udseende og udvikling forud for 1600-årene. Udforskningen af byernes middelalderlige historie er under disse omstændigheder fortrinsvis et arkæologisk anliggende.

I det sidste tiår er der sket en mærkbar stigning i de lokale museers interesse for undersøgelser i deres egne byer. Dette er betydningsfuldt, for by-arkæologien kalder først og fremmest på en lokal indsats, både af fagfolk og dygtige amatører. Et vigtigt led i arbejdet er den stadige overvågen af de huller, som kommunale værker og private bygherrer graver i bykernen. Der kan hentes mange vigtige arkæologiske oplysninger i sådanne huller, uden at det koster ret meget. Men det får først virkelig betydning, når dette arbejde foretages systematisk og konstant.

Som allerede nævnt har by-udgravningerne også haft følger for behandlingen af oldsagsmaterialet. Dette gælder måske især for de keramiske fund, der i reglen dominerer i opsamlingerne. Medens man før var tilbøjelig til at kassere de fleste lerkarskår allerede på udgravningsstedet, er det i dag almindeligt at optage rub og stub, således at materialet kan behandles statistisk.

Den nøjere datering af lerkarskårene har altid været et vanskeligt problem. Det var tidligere den almindelige opfattelse, at man kun ville kunne nå frem til en nogenlunde præcis tidsfæstelse ved at sammenligne skårene med de relativt få veldaterede lerkar, der er fundet som beholdere for møntholdige skattefund fra middelalderen. Nu er situationen en anden. De store mængder skår fra by-udgravningerne, der fremkommer i stratigrafisk veldefinerede lag, giver langt bedre muligheder for at opstille en holdbar kronologi, og man kan her erhverve et udmærket indtryk af, hvilke lerkartyper der var i brug på samme tid.

I forbindelse med publikationen af fundmaterialet fra Aarhus Sønder vold er der foretaget en slidsom bearbejdelse af udgravningens 27.000 lerkarskår, der præsenteres i overskuelige diagrammer, baseret på stratigrafien i udgravningsfelterne. Herved har vi erhvervet et glimrende overblik over keramikken i

Aarhus i tidlig- og højmiddelalderen. Eftersom der er betydelige lokale variationer såvel i den hjemlige keramik som i den importerede (der har særlig interesse ved at fortælle om byens handelsforbindelser), er det vigtigt, at man gennemfører lignende analyser i andre byer, hvor der foreligger et stratigrafisk veloplyst keramisk materiale. Skårantallet behøver ikke at være slet så stort som det aarhusianske for at have statistisk bærekraft.

Heldige fund af middelalderlige pottemagerværksteder har udvidet kendskabet til den hjemlige keramik meget væsentligt. Størst, men desværre endnu upubliceret, er fundet i Farum Lillevang, der blev udgravet i 1950'erne. Et nyt fund af ovnanlæg ved Favrholm nær Hillerød tegner lovende.

For den keramiske forskning er der også vigtige perspektiver i en ny naturvidenskabelig dateringsmetode, termoluminescens, der er i stand til at bestemme det tidspunkt, hvor en genstand af ler har været udsat for høj varme. Metoden er dog endnu ikke tilstrækkeligt gennemprøvet, og det er en besværlig komplikation, at man som led i aldersbestemmelsen må foretage en langvarig måling af baggrundsstrålingen på fundstedet. Ifølge de seneste efterretninger er man imidlertid ved at finde frem til en metode, der skulle gøre det muligt at undgå denne måling. Hvis dette lykkes, vil man kunne gå direkte til museernes magasiner og bestemme alderen af et hvilket som helst lerkarskår. Såfremt denne bestemmelse kan foretages med en sikkerhed på ± 50 år eller mindre, vil termoluminescens-målingen blive en kolossal landvinding for middelalder-arkæologien.

Et andet område, hvor vi har grund til at vente betydningsfulde fremskridt for middelalder-arkæologien, er blandt skibsvragene ved Danmarks kyster. Med etableringen af Nationalmuseets skibshistoriske laboratorium i Roskilde er den tekniske og skibsarkeologiske sagkundskab til stede, der kan under-

søge og bjærge nyfundne skibsrester i de danske farvande. Lad os være optimistiske og håbe på, at laboratoriets systematiske rekognosceringer i en ikke alt for fjern fremtid vil bringe flere velbevarede rester af middelalder-fartøjer for dagen - helst med ladninger der ikke som Skuldelev-skibenes blot består af sten.

I middelalderens Danmark var landbruget det helt dominerende erhverv. Man skulle derfor tro, at middelalder-arkæologien med forkærlighed ville dyrke studiet af sporene efter middelalderens bønder, deres gårde, redskaber og agre. Med en vis beskæmmelse må vi notere, at dette for tiden ikke er tilfældet.

Stilstanden er i nogen grad betinget af fagets organisationsformer. Der har været tradition for, at den arkæologiske landbrugsforskning for hele den historiske tid var knyttet til Nationalmuseets 3. afdeling, og der er her - takket være især en enkelt forskers banebrydende arbejde - øvet en betydelig indsats ved udgravning af tomter efter middelalderlige bondegårde og rekonstruktion af middelalderens agersystemer. Dette arbejde har endog tildraget sig international opmærksomhed og bl.a. været igangsættende for britisk landbrugsarkæologi. Afdelingen har imidlertid sit hovedarbejdsfelt inden for nyere tids landbrug, og de store strukturændringer, der i vor tid udsletter så mange levn af det gamle bondesamfund, har tvunget afdelingens medarbejdere til at udskifte spaden med fotografiapparatet og det etnologiske spørgeskema. Den arkæologiske virksomhed er simpelthen gået i stå, og der har ikke meldt sig arvtagere til bondegårdsudgravningerne. Derimod er redskabsstudierne i gode hænder hos det internationale sekretariat for udforskningen af landbrugsredskabernes historie i Brede, hvor man også er indstillet på at foretage en registrering af de højryggede agre, af hvilke en del kan henføres til middelalderen.

Man må se i øjnene, at det i fremtiden bliver lokal-museerne, der kommer til at varetage de fleste bondegårdsudgravninger. I betragtning af arbejdsområdets store betydning bør seriøse projekter inden for denne gren af vort fag prioriteres højt, også af de bevilgende myndigheder. På de fleste større lokalmuseer kender man til middelalderlige gård- eller landsbytomter, der er fristende udgravningsobjekter, men så vanskelige og derfor også bekostelige at gå til, at man tøver med at indlede større undersøgelser. Forhåbentlig vil den nyligt udsendte publikation af de store udgravninger i Store Valby virke ansporende ved sin understregning af, hvor meget nyt der endnu er at hente ved udgravning i bondegårdstomterne. En øget viden om landbygningerne og deres indretning vil ikke alene lukke et stort og dybt hul i vort kendskab til husbygningens udvikling, men også bidrage afgørende til forståelsen af levevilkårene i Danmarks middelalder.

Inden for den forhistoriske arkæologi har der altid foregået en livlig genstandsforskning. Forholdene er anderledes inden for middelalder-arkæologien, i hvert fald når man ser bort fra det middelalderlige inventar i kirkerne. Hos os har de oldsager, der er fremdraget af jorden, stedse stået i skygge af periodens bygninger og øvrige jordfaste forekomster, hvis tolkning jo rummer langt flere problemer og større perspektiver, end tilfældet er for hovedparten af de forhistoriske anlæg. Den forøgede oldsagsmængde fra udgravningerne har imidlertid skærpet interessen for genstandsforskning. Konsekvenserne for de keramiske fund er allerede berørt. Men også for andre fundgrupper kan vi i de kommende år forvente sammenfattende behandlinger. De vil blive hilst med glæde som nyttige hjælpemidler i det daglige arbejde.

Denne korte oversigt over perspektiver i den mid-

delalder-arkæologiske forskning i Danmark i dag har været koncentreret om de vigtigste af de emner, der må synes særligt aktuelle for den frie forskning, som arkæologerne selv tilrettelægger. Men det må ikke glemmes, at en stor del af udgravningsvirksomheden er dikteret af krav udefra. Det er de projekter, der må iværksættes, fordi bygge- eller anlægsarbejder rammer middelalderlige fortidsminder.

Sådanne »nødudgravninger« kan være en svær belastning for museernes arbejdsprogram. Men der er ofte betydelige forskningsmæssige impulser i dette påtvungne arbejde, og det har den ikke uvæsentlige fordel, at midlerne hertil hentes i andre kasser end museernes egne. Skulle man anke over noget, måtte det være, at de middelalder-arkæologiske opgaver, især i byerne, næppe er blevet prioriteret højt nok, når midlerne til nødudgravninger skulle fordeles. Men dette forhold vil forhåbentlig bedres, når det længe bebudede rådgivende udvalg ved Fortidsmindeforvaltningen bliver nedsat.

Der er arbejdsopgaver nok for dansk middelalder-arkæologi. Men hvor mange af dem kan vi gennemføre? I de kommende år må vi regne med, at den almindelige økonomiske stramning vil give den frie forskning ringere vilkår end hidtil. De store almennyttige fonds er allerede nu så hårdt belastede af ansøgninger, at selv projekter af høj karat må afvises. De humanistiske fags vækst er bragt til en brat standsning, hvis mest foruroligende perspektiv umiddelbart er de forringede muligheder for at skaffe beskæftigelse til dygtige unge videnskabsmænd efter deres eksamen.

De dårlige tider varer vel ikke evigt. Men ingen kan i dag vide, hvornår strømmen vender. Vi gavner vort fags muligheder bedst ved at udnytte vore begrænsede ressourcer effektivt. Arkæologien savner ikke forståelse i den danske befolkning, og vi må ved vort arbejde vise, at det giver udbytte at investere i fortiden.

(April 1976)

I sin oversigt over middelalderarkæologiens situation nævner Olaf Olsen bl.a. »Danmarks Kirker«; i den anledning skal her bringes en lidt nærmere omtale af dette værk.

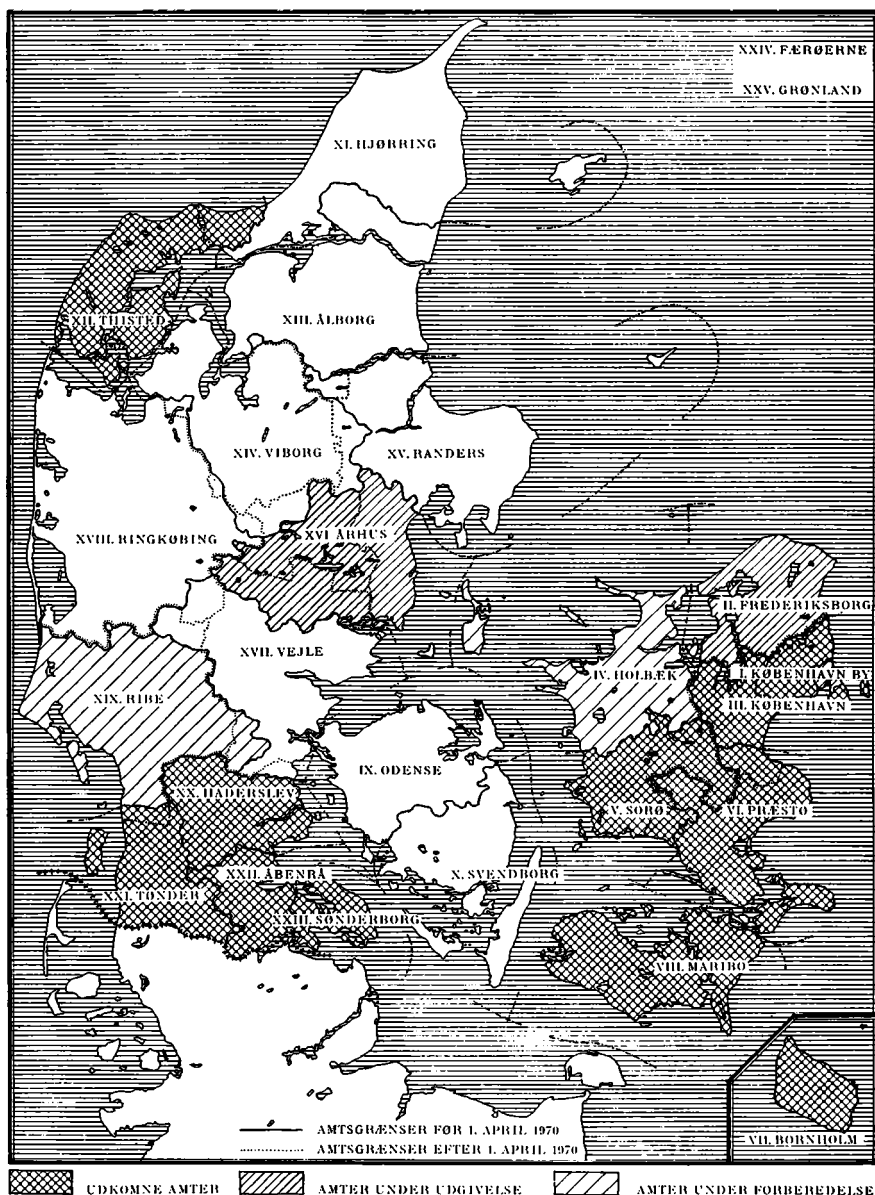
Danmarks Kirker, der grundlagdes i slutningen af 1920'erne, og hvis første hefte udkom 1933, beskæftiger sig også med andre tidsafsnit end middelalderen - i modsætning til f.eks. det i oversigten ligeledes nævnte »Danske Voldsteder«. I sine beskrivelser søger *Danmarks Kirker* at gøre rede for alle tidsafsnit med lige stor omhu, bortset fra at bevillingsforhold beklageligvis tvinger til en blot summarisk behandling af de sidste menneskealdre.

Hvad middelalderen angår, beskriver værket alle bevarede eller omtalte inventarstykker, kalkmalerier og gravminder. Blandt inventargenstandene indtager døbefontene en fremtrædende plads. Kun få kildegrupper kaster et så rigt og nuanceret lys over middelaldermenneskets dagligdag og forestillingsverden som de kalkmalede billeder på kirkernes hvælv og vægge. Imidlertid udgør bygningerne i sig selv vel den mest omfattende del af vore middelalderlige efterladenskaber, og arbejdet med udredning af kirkernes bygningshistoriske forhold før reformationen kommer derfor til at indtage en vigtig plads i *Danmarks Kirkers* virksomhed. En »arkæologisk« mission påtager værket sig derved, at også resultaterne fra ældre undersøgelser og udgravninger refereres og indgår i bygningsbeskrivelserne. Der kan undertiden være tale om situationer, hvor et rapportmateriale, der ligger på grænsen af, hvad man kunne kalde et arkæologisk dødsbo, i stedet for at fortsætte en upåagtet tilværelse i skuffen, drages frem og offentliggøres. Som eksempler på nyere beskrivelser i *Danmarks Kirker*, hvor sådanne ældre beretninger spiller en væsentlig rolle, kan nævnes artiklerne om klostrene i Esrum, Slangerup og Knardrup samt Vor Frue kirke i Århus.

Da *Danmarks Kirker* er så forholdsvis udbredt og findes på alle større, offentlige biblioteker, kan der videre være grund til at gøre opmærksom på, at selv om beskrivelserne i værket drejer sig om kirkerne og hvad, der berører dem, giver mange af oplysningerne, direkte eller indirekte, informationer, der rækker betydeligt udover de kirkelige forhold. Her skal peges på de historiske indledninger, landsbyplanerne og ikke mindst amtsoversigterne, hvor en række hovedstrømninger og fællestræk inden for en landsdels kulturhistoriske egenart åbenbares.

Som kortet viser, er for tiden omkring halvdelen af landet dækket af *Danmarks Kirker*. Det er selvsagt kedeligt, at der stadig henstår så mange hvide områder. Dog er det i denne forbindelse nogen trøst, at dette forhold er endnu mere udtalt i vore nabolande, hvor lignende værker udgives.

Redaktionen af
Danmarks Kirker

ROMERTALLENE HENVISER TIL «DANMARKS KIRKERS» AMTSBIND